

Anna Rybak

Studenckie Koło Naukowe „Progress”

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

- opiekun naukowy mgr Mariusz Pyra

ZJAWISKO OSZCZĘDZANIA – ANALIZA PORÓWNAWCZA WŚRÓD STUDENTÓW PAŃSTWOWEJ SZKOŁY WYŻSZEJ IM. PAPIEŻA JANA PAWŁA II W BIAŁEJ PODLASKIEJ

Streszczenie

Zjawisko oszczędzania jest bardzo znanym i szeroko rozumianym pojęciem. Niemal każdy człowiek zetknął się z nim osobiście, za sprawą wielu czynników do niego prowadzących. Dotyczy ono wielu sfer ludzkiego życia, ale szczególnie odnosi się do właściwego gospodarowania zasobami finansowymi. Skłonność do oszczędzania opiera się na konkretnych motywach i czynnikach psychologicznych.

Wielu doradców finansowych oferuje pomoc w zakresie zarządzania własnymi środkami finansowymi oraz jak najlepsze lokowanie swoich oszczędności. Na rynku pojawia się coraz więcej poradników, jak właściwie zadbać o własne finanse oraz efektywnie nimi zarządzać. Obserwacja tego zjawiska, z własnego punktu widzenia, była głównym motywem do przeprowadzenia analizy u źródła, a więc w środowisku studenckim.

Celem artykułu było ukazanie zjawiska oszczędzania oraz zarządzania finansami wśród studentów. Analiza została przeprowadzona wśród grupy studentów Państwowej Szkoły Wyższej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w ramach poszczególnych wydziałów.

Ukazana problematyka umożliwi ocenę postawy studentów wobec oszczędzania, a także zaprezentuje istotne aspekty dotyczące zarządzania zasobami finansowymi w opinii studentów, z uwzględnieniem struktury wydziałowej.

Wstęp

Oszczędzanie towarzyszy ludziom już od dawna. Obecnie jest bardzo szeroko rozumianym pojęciem. Dawniej jego istota skupiała się na zgromadzeniu odpowiedniej ilości żywności, aby móc przetrwać okres zimowy. W ten sposób ograniczano konsumpcję, żeby móc skumulować pozostałą nadwyżkę, dlatego też najogólniej przez oszczędzanie rozumie się powstrzymanie się człowieka od bieżącej konsumpcji na rzecz jej zwiększenia w przyszłości (Harasim, 2007). Zatem to właśnie dochód jest głównym czynnikiem wpływającym zarówno na poziom wydatków konsumpcyjnych, jak i na poziom oszczędności.

Jednak istnieje minimalny poziom konsumpcji, niezależny od poziomu dochodu, który jest niezbędny do utrzymania się przy życiu (konsumpcja autonomiczna). Dochód nie wpływa zatem na konsumpcję autonomiczną tylko wpływa na tzw. konsumpcję dodatkową, z której można zrezygnować na rzecz oszczędzania (Frączek, 2012).

W ekonomii, zarówno teoretycznej, jak i empirycznej, oszczędności definiowane są zazwyczaj jako nadwyżka dochodów nad wydatkami konsumpcyjnymi w danym okresie (Tyszka, 2004).

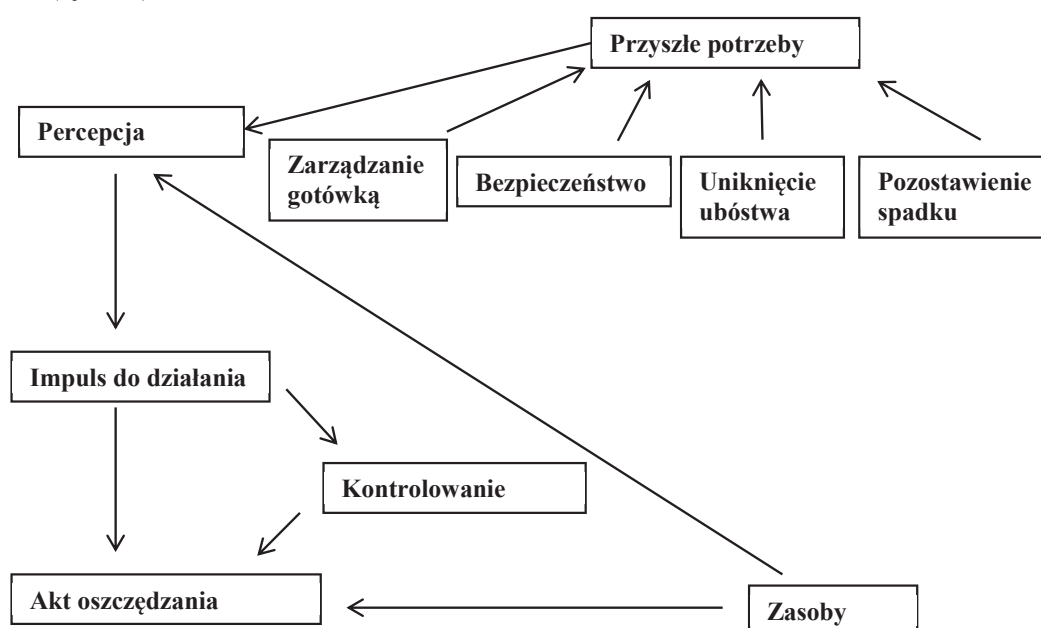
Gromadzenie oszczędności jest ważnym procesem i zależy od posiadanej wiedzy oraz umiejętności zarządzania własnymi środkami finansowymi. W zarządzaniu własnymi finansami jedną z ważniejszych kwestii jest rozstrzygnięcie dylematu: jaką część zasobów pieniężnych przeznaczyć na konsumpcję, a jaką należy zaoszczędzić. Powstrzymanie się od konsumpcji, czyli odstąpienie od niektórych zakupów i odkładanie niewydatnych pieniędzy, może pełnić różne funkcje w poszczególnych typach gospodarstw domowych (Bywalec, 2012). Zależy to przede wszystkim od ilości dochodów i posiadanych środków do dyspozycji, możliwych do zaoszczędzenia. Oszczędzanie odgrywa ogromną rolę w życiu gospodarstw domowych, bez względu na to, czy proces oszczędzania jest realizowany w sposób świadomy, czy nie. Wraz z rosnącą świadomością ekonomiczną społeczeństwa rośnie także zrozumienie dla potrzeby gromadzenia pieniędzy. Również wtedy, gdy nie istnieją wyraźne przesłanki ku temu (Liberda, 2001).

Sama skłonność do oszczędzania jest określana przez wiele niezależnych czynników o zróżnicowanym charakterze. Składa się na nie na pewno efektywne zarządzanie własnymi środkami finansowymi oraz motywy skłaniające jednostkę do oszczędzania. Motywem można nazwać każde przeżycie pobudzające człowieka do działania lub powstrzymujące go, sprzyjające lub przeszkadzające działaniu (Świecka, 2014). Motywami tymi są:

- motyw ostrożnościowy – motyw ten wywołany przewidywaniem wystąpienia pewnych potrzeb w przyszłości i konieczności ich zaspokojenia;
- motyw niezależności – związany z poczuciem niezależności i urzeczywistnieniem swoich marzeń;
- motyw przedsiębiorczości – wywołany chęcią pozyskania środków na prowadzenie/rozpoczęcie działalności gospodarczej;
- motyw spadku – wynika z potrzeby chęci pozostawienia po sobie spadku w postaci dóbr trwałego użytku, gotówki, papierów wartościowych itp. (Świecka, 2014).

Na poziom oszczędności gospodarstw domowych mają także wpływ czynniki psychologiczne, socjalne oraz kulturowe. Podejście do rzeczy materialnych, charakteryzujące poszczególne gospodarstwa domowe zależy od indywidualnych cech osób wchodzących w ich skład, ale także w dużym stopniu kształtowane jest przez tradycje rodzinne w zakresie oszczędzania (Frączek, 2012).

Wspomniane już czynniki psychologiczne, przedstawione zostały na schemacie (ryc. 1).

Ryc. 1. Schemat psychologicznych badań nad oszczędzaniem (Tyszka, 2004)

Schemat przedstawia okoliczność, w której jednostka uświadamia sobie przyszłe potrzeby, co narzuca jej pewne ograniczenia bieżącej konsumpcji (Tyszka, 2004). Przyszłe potrzeby zawierają się w czterech czynnikach: zarządzanie gotówką, bezpieczeństwo, uniknięcie ubóstwa, pozostawienie spadku. Każdy z nich stanowi motyw osiągnięcia ustalonego celu, spełnienia przyszłej potrzeby. Posiadane zasoby oraz percepcja przyszłości wywołują impuls do działania, który za sprawą efektywnego zarządzania, tj. kontrolowania wydatków prowadzi do aktu oszczędzania. Każdy element schematu spełnia określoną rolę i wpływa na końcowe efekty założonego celu. Dlatego też w akcie oszczędzania bardzo ważne jest właściwe działanie, składające się z planowania oraz kontrolowania.

Z raportu Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy pod nazwą „Postawy Polaków wobec oszczędzania” wynika, iż większość Polaków rozmawia w domu na tematy finansowe. Pomaga im to w podejmowaniu decyzji, planowaniu i kontrolowaniu wydatków. Istnieją dwa powody, dla których społeczeństwo tak postępuje:

- a) żeby przeżyć „od pierwszego do pierwszego”, ponieważ środki finansowe są bardzo ograniczone;
- b) żeby zaoszczędzić trochę pieniędzy na zaplanowane wydatki lub ogólnie z myślą o przyszłości.

Wnioskiem wynikającym z raportu jest stwierdzenie, iż większość Polaków uważa, że warto oszczędzać z myślą o przyszłości. Jednak tylko część z nich faktycznie odkłada środki finansowe w praktyce. Dzieje się tak przede wszystkim w przypadku rodzin, w których nie rozmawia się wspólnie o finansach, nie planuje się i nie kontroluje wydatków. Niejednego „stać” na oszczędzanie, jednak brak odpowiedniego zarządzania finansami przyczynia się do niedoboru środków, które można zaoszczędzić każdego miesiąca (Raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, 2014).

Pod wpływem zmian ekonomicznych, kulturowych i społecznych, ulegają zmianie formy i sposoby oszczędzania. Istnieje wiele poradników, jak właściwie zadbać o swoje finanse, jak efektywnie nimi zarządzać. Marcin Iwuć stwierdza: „Choć mówi się, że pieniądze szczęścia nie dają, to jednak każdy woli przekonać się o tym na własnej skórze i trochę ich zdobyć. Prawda jest taka, że ułatwiają życie i zdecydowanie lepiej mieć ich więcej niż mniej” (Iwuć, 2014). Wobec tego można sprawdzić, jakie podejście do omawianego zjawiska istnieje wśród studentów stojących na starcie zarządzania własnymi gospodarstwami domowymi. Uwzględniając te kwestie została ukazana problematyka omawianego zjawiska w opinii studentów obu wydziałów PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej oraz próba porównania ich podejścia do procesu oszczędzania.

Material i metoda

Metodą badawczą były badania ankietowe, które przeprowadzono w terminie marzec – kwiecień 2015 roku. Narzędziem badawczym był autorski kwestionariusz ankiety.

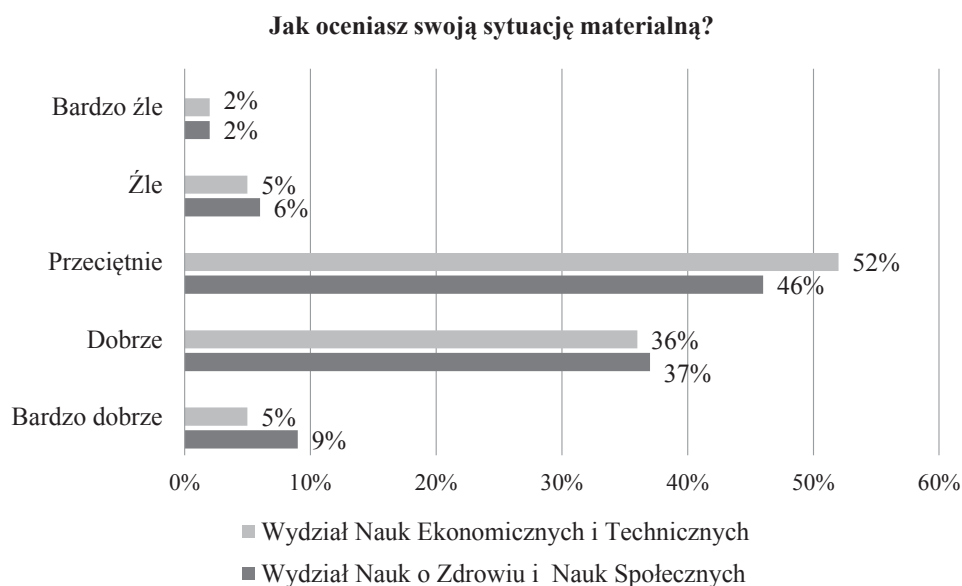
Badania ankietowe zostały przeprowadzone na grupie 110 studentów Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej:

1. Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych - 56 studentów
2. Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych – 54 studentów

Wyniki

Spośród badanych studentów 50,1% należy do Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych, a 49,9% z nich do Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych. Zatem badani respondenci stanowią porównywalną liczbę, która pozwoli na dokładniejsze zobrazowanie badanego zagadnienia w podziale na oba wydziały. Poprzez analizę przynależności badanych studentów do konkretnego wydziału można stwierdzić, czy istnieją z tego tytułu określone różnice w podejściu do zjawiska zarządzania.

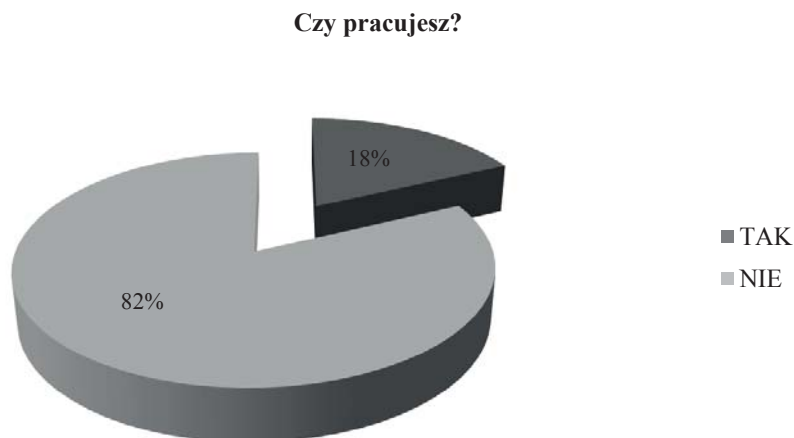
Wstępem do analizy było pytanie o sytuację materialną respondenta. Każdy z nich mógł ocenić własną sytuację materialną, wybierając odpowiednie określenie (ryc. 2).

Ryc. 2. Ocena sytuacji materialnej wśród badanych studentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Większość studentów obu wydziałów ocenia swoją sytuację materialną przeciętnie oraz dobrze, co łącznie stanowi 85% wszystkich studentów. Z pewnością może to mieć istotny wpływ na aspekt oszczędzania.

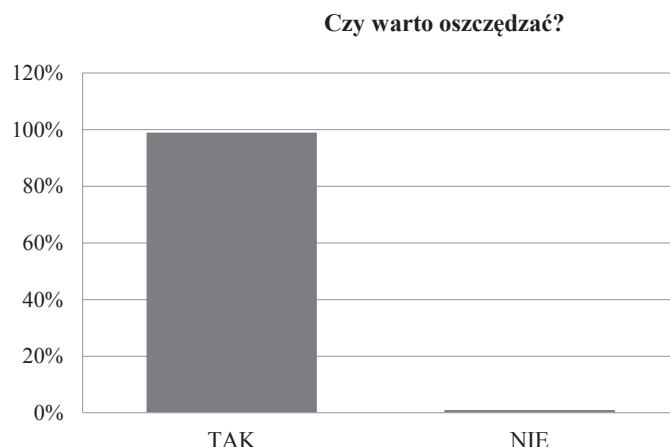
Ryc. 3. Odsetek pracujących wśród badanych studentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Jeśli chodzi o sytuację zawodową badanych respondentów to tylko 18% pracuje, zaś 82%, a więc zdecydowana większość nie jest obecnie czynna zawodowo (ryc. 3).

Jednym z najbardziej istotnych czynników mających wpływ na proces oszczędzania jest źródło dochodów respondentów. Studenci w zdecydowanej większości wskazywali, że jest to pomoc finansowa rodziców, bliskich, stypen-

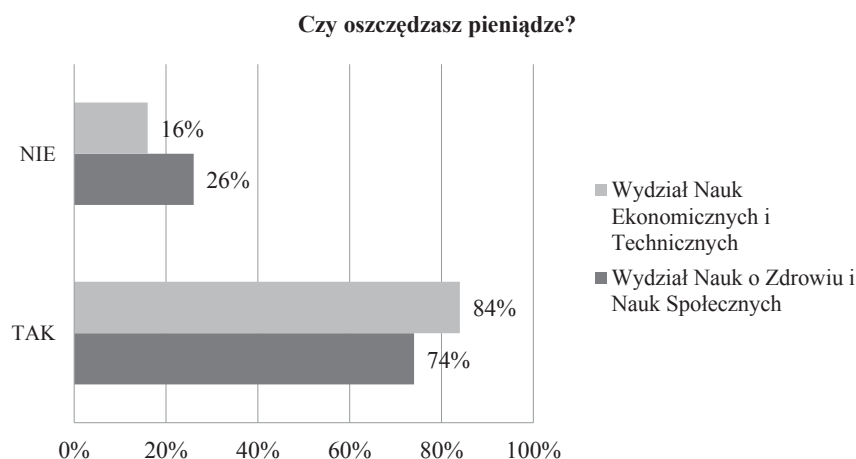
dium socjalne, w znacznie mniejszej części deklarowali wynagrodzenie za pracę. Nieliczne osoby wskazywały za źródło dochodów pobierane alimenty, rentę lub stypendium naukowe.

Ryc. 4. Stanowisko wobec oszczędzania wśród badanych studentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Aż 99% studentów uważa, że warto oszczędzać, więc ich stanowisko do zjawiska oszczędzania jest bardzo przychylne i widzą w nim sens (ryc. 4). Jednak pytanie „Czy oszczędzasz pieniądze?” pozwoliło ustalić, jak wygląda sytuacja w praktyce dotycząca aspektu oszczędzania w życiu respondentów (ryc. 5).

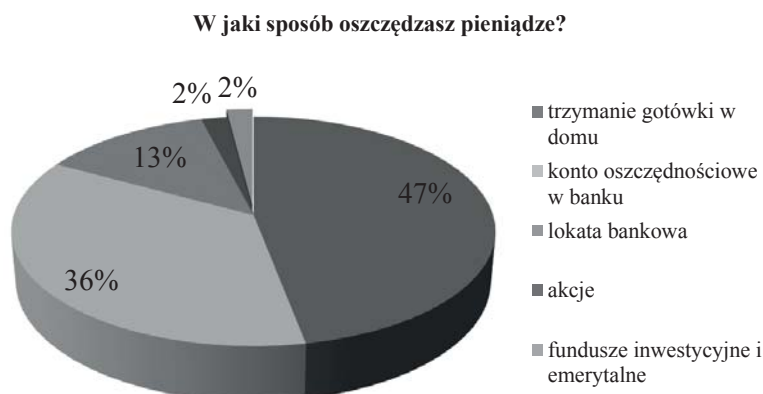

Ryc. 5. Występowanie aktu oszczędzania w życiu badanych studentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Wyniki badań wskazują, że 79% wszystkich studentów oszczędza, zaś 21% nie. Porównując wydziały można stwierdzić, że oszczędzanie częściej występuje w życiu studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych niż Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych. Różnica ta wynosi 10 punktów procentowych. Przyczyną może być większa wiedza na temat oszczędzania, a także lepsze kompetencje i umiejętności zarządzania własnymi środkami finansowymi

wśród studentów kierunków ekonomicznych nabyte w czasie edukacji. Nie można wykluczyć również innych uwarunkowań, które realizowane badanie tego mogło nie uchwycić.

Ryc. 6. Sposoby oszczędzania pieniędzy wśród badanych studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych

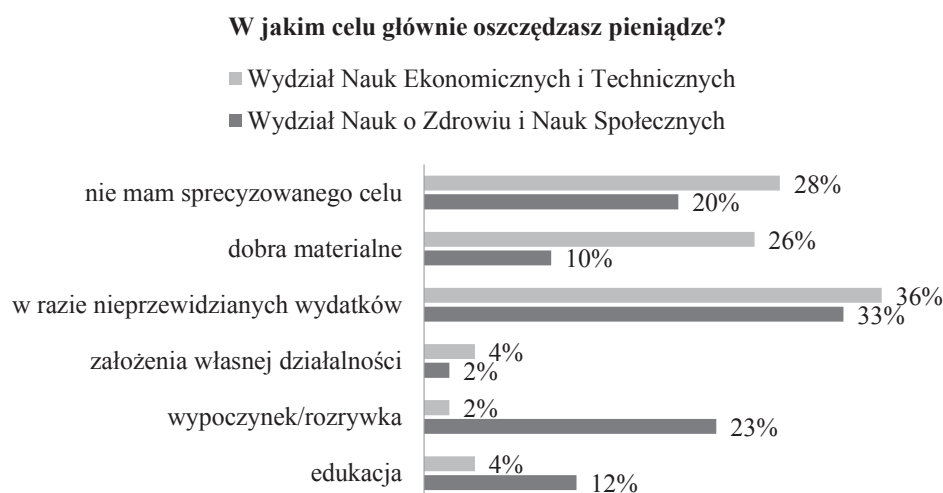
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Ryc. 7. Sposoby oszczędzania pieniędzy wśród badanych studentów Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Porównując studentów obu wydziałów można zaobserwować kilka różnic dotyczących sposobów oszczędzania (ryc. 6-7). Przede wszystkim studenci trzymają gotówkę w domu lub też korzystają z konta oszczędnościowego w banku. Respondenci wykorzystują także lokaty bankowe, można powiedzieć porównywalnie dla obu wydziałów. Jednak studenci Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych wyróżniają się tym, że korzystają także, choć w niewielkim stopniu, z akcji oraz funduszy inwestycyjnych i emerytalnych, co może świadczyć o ich większej otwartości i odwadze do mniej typowych, a bardziej innowacyjnych i przedsiębiorczych instrumentów finansowych.

Ryc. 8. Główne cele oszczędzania pieniędzy wśród badanych studentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

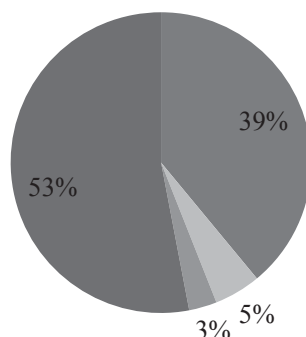
Za główny cel oszczędzania studenci obu wydziałów uznali zabezpieczenie się przed nieprzewidzianymi wydatkami (ryc. 8). Duża część studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych – 28% stwierdziła, że nie posiada sprecyzowanego celu oszczędzania, z czym zgadza się także 20% badanych studentów Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych. Różnicę można dostrzec we wskazaniu kolejnego celu, którym były dobra materialne 26% studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych, zaś studenci drugiego wydziału zadeklarowali ten cel tylko w 10%. W ich przypadku częściej wskazywanym celem został wypoczynek/rozrywka - 23%, z czym zgadza się tylko 2% studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych. Studenci Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych w 12% wskazywali cele edukacyjne, które wymieniło tylko 4% studentów drugiego wydziału. Założenie własnej działalności jest nielicznym celem oszczędzania wśród studentów.

Kolejne pytanie zadane respondentom wiązało się z regularnością oszczędzania, żeby móc poznać charakter oszczędzania – czy przyjmuje ono postać regularnych, cyklicznych czy spontanicznych akcji oszczędnościowych (ryc. 9).

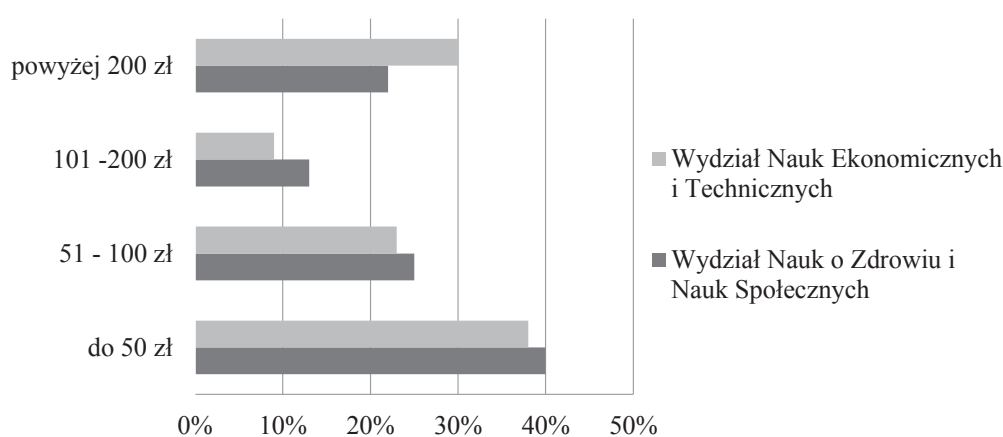
Z badań wynika, że ponad połowa studentów nie odkłada pieniędzy regularnie, nadwyżki posiadanej gotówki są w sposób spontaniczny generowane w losowym okresie czasowym. Duża część respondentów (39%) deklaruje, że regularnie, raz w miesiącu odkłada oszczędności. Najmniej studentów robi to stosunkowo rzadko, raz na pół roku (5%) i raz na rok (3%). Każdy na swój sposób dba o finanse, jednak regularność niesie za sobą na pewno o wiele więcej korzyści w efekcie finalnym i uczy systematycznego rozporządzania zasobami finansowymi. Wobec tego respondenci odpowiedzieli także na pytanie dotyczące miesięcznej kwoty przeznaczanej do odłożenia (ryc. 10).

Czy odkładasz pieniądze regularnie?

■ tak, raz w miesiącu ■ tak, raz na pół roku ■ tak, raz na rok ■ nie

Ryc. 9. Systematyczność oszczędzania wśród badanych studentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Jaką kwotę miesięcznie przeznaczasz na oszczędności?

Ryc. 10. Miesięczne kwoty przeznaczane na oszczędności wśród badanych studentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż najwięcej badanych, bo aż 38% respondentów miesięcznie przeznaczają drobne kwoty na oszczędności - do 50 zł, ale także duża część respondentów (26%) zadeklarowała, że oszczędza kwotę 51–100 zł, na tym samym poziomie także została wskazana kwota powyżej 200 zł, która stanowi już duże oszczędności w skali miesiąca. Dziesięć procent badanych swoje miesięczne oszczędności zamyka w przedziale 101–200 zł.

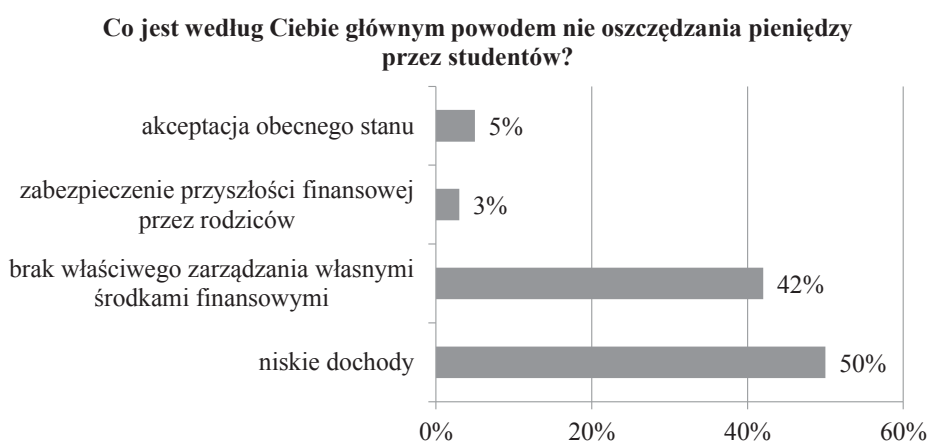
Wielu ludziom oszczędzanie kojarzy się z pewnymi wyrzeczeniami, ograniczeniami posiadanych środków na cele konsumpcyjne, na rzecz jak największych oszczędności. Badając skalę zjawiska w środowisku studentów przeanalizowane zostało także to skojarzenie dotyczące oszczędzania (ryc. 11).

Ryc. 11. Postrzeganie zjawiska oszczędzanie wśród badanych studentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Większość studentów (54%) raczej nie wiąże pojęcia oszczędzania z rezygnowaniem z przyjemności, 11% z nich uważa, że zdecydowanie nie ma to związku. Przeciwnie twierdzi 8% badanych, którzy są zdania, że zdecydowanie oszczędzanie wiąże się z rezygnowaniem z przyjemności, a 27% również uważa, że raczej wymaga to pewnych ograniczeń. A więc w opinii zdecydowanej większości badanych respondentów zjawisko oszczędzania nie posiada konotacji pejoratywnej.

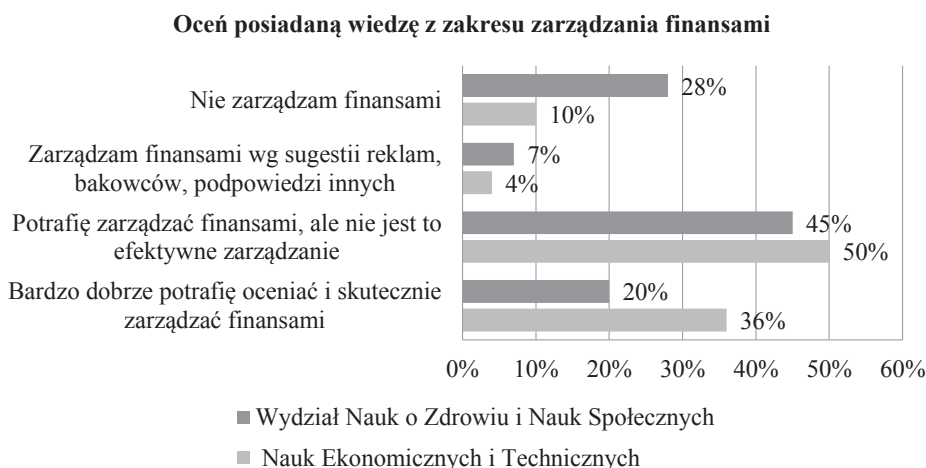
Skoro znane są już motywy oszczędzania, cele i sposoby, to warto poznać jeszcze powody nie oszczędzania pieniędzy wśród studentów. Wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów obu wydziałów były porównywalne, zatem zostały przedstawione na rycinie 12.

Ryc. 12. Główne powody nie oszczędzania pieniędzy deklarowane przez badanych studentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Głównym powodem nie oszczędzania pieniędzy przez studentów okazały się niskie dochody (50% wskazań) oraz brak właściwego zarządzania własnymi środkami finansowymi (42% wskazań). Akceptacja obecnego stanu oraz zabez-

pieczenie sytuacji finansowej przez rodziców w bardzo małym stopniu była brana pod uwagę, co może świadczyć o dużym poziomie dojrzałości i relatywnie niskiej naiwności. Ale warto tutaj przedstawić samoocenę posiadanej wiedzy z zakresu zarządzania finansami wśród badanych respondentów (ryc. 13).

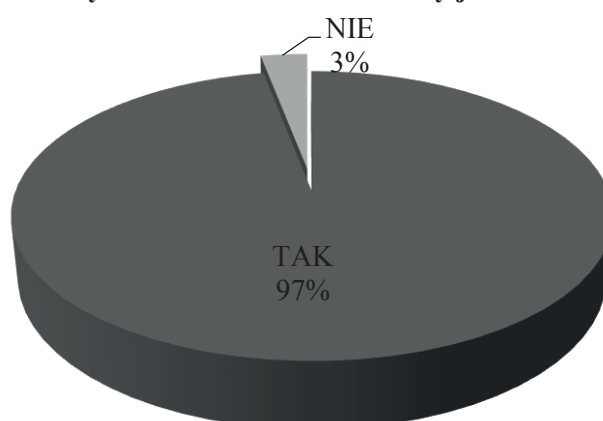

Ryc. 13. Wiedza z zakresu zarządzania finansami deklarowana przez badanych studentów z uwzględnieniem podziału na wydziały
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Z badań wynika, iż połowa badanych studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych potrafi zarządzać finansami, ale nie jest to efektywne zarządzanie, a więc zostaje dostrzeżony obszar do poprawy. Na drugim miejscu (36%) usytuowali się respondenci, którzy bardzo dobrze potrafią oceniać i skutecznie zarządzać finansami. Dziesięć procent badanych nie zarządza finansami, odpowiedzi te były u znaczącej części osób, które nie oszczędzają. Nieliczni, bo tylko 4% zarządzają finansami wg sugestii reklam, bankowców, podpowiedzi innych.

Studenci Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych wypadli nieco inaczej. Najwięcej z nich (45%) potrafi zarządzać finansami, ale nie jest to efektywne zarządzanie, podobnie jak studenci Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych. Dużo mniej osób (20%) deklaruje, że bardzo dobrze potrafi oceniać i skutecznie zarządzać finansami. Zdecydowanie więcej osób, w porównaniu z Wydziałem Nauk Ekonomicznych i Technicznych, nie zarządza finansami, bo aż 28%. Natomiast 7% respondentów jest podatna na podpowiedzi innych, reklam i bankowców. Nasuwa się w tej sytuacji wniosek, iż studenci Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych wypadają o wiele lepiej, przynajmniej we własnej ocenie, odnośnie posiadanej wiedzy z zakresu zarządzania finansami. Wynika to prawdopodobnie z nabytej wiedzy z zakresu zarządzania, ekonomii i finansów, która jest nabywana podczas realizacji odpowiednich modułów kształcenia.

Czy uważasz, że nauczanie zarządzania własnymi środkami finansowymi wśród dzieci i młodzieży jest wskazane?

Ryc. 14. Postawa badanych studentów wobec nauczania zarządzania własnymi środkami finansowymi wśród dzieci i młodzieży

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Aż 97% respondentów uważa za zasadny fakt nauczania zarządzania własnymi środkami finansowymi już dzieci i młodzież, a więc doceniana jest rzetelna wiedza w tym zakresie, która winna być przekazywana już od najmłodszych lat. Z pewnością ułatwi to zarządzanie własnymi zasobami w przyszłości. Odmienne zdanie ma tylko 3% respondentów (ryc. 14).

Wnioski

Analiza zjawiska oszczędzania wśród studentów Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej pozwala na wyciągnięcia pewnych wniosków. Przede wszystkim oszczędzanie jest ważną dziedziną życia, a proces oszczędzania jest uzależniony od wielu niezależnych czynników. Z badań wynika, że zjawisko oszczędzania jest bardzo bliskie respondentom i niemal wszyscy uważają, że warto oszczędzać. Gromadzenie oszczędności wśród badanych studentów występuje na dosyć wysokim poziomie. Zjawisko oszczędzania warunkuje sytuacja materialna, a jego skuteczne oszczędzanie wiąże się przede wszystkim z umiejętnością zarządzania własnymi środkami finansowymi.

W opinii zdecydowanej większości badanych respondentów zjawisko oszczędzania nie posiada konotacji pejoratywnej. Głównym powodem nie oszczędzania pieniędzy przez studentów okazały się niskie dochody oraz brak właściwego zarządzania własnymi środkami finansowymi. Według badanych respondentów wskazane jest nauczanie zarządzania własnymi środkami finansowymi wśród dzieci i młodzieży. Porównując odpowiedzi studentów z podziałem na wydziały można stwierdzić, że oszczędzanie częściej występuje w życiu studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych niż Wydziału Nauk

o Zdrowiu i Nauk Społecznych. Przyczyną może być większa wiedza na temat oszczędzania, a także lepsze kompetencje i umiejętności zarządzania własnymi środkami finansowymi wśród studentów kierunków ekonomicznych i technicznych nabyte w czasie edukacji. Na podstawie poczynionych badań można stwierdzić że, studenci Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych zdecydowanie lepiej odnoszą się do zarządzania finansami. Wynika to prawdopodobnie z nabytej wiedzy z zakresu zarządzania, ekonomii i finansów, która jest pozyskiwana podczas realizacji odpowiednich modułów kształcenia.

Studenci Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych wyróżniają się tym, że korzystają także choć w niewielkim stopniu, z akcji oraz funduszy inwestycyjnych i emerytalnych, co może świadczyć o ich większej otwartości i odwadze do mniej typowych, a bardziej innowacyjnych i przedsiębiorczych instrumentów finansowych.

Piśmiennictwo

1. Bywalec Cz. (2012), *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 198.
2. Frączek B. (2012), *Analiza czynników wpływających na oszczędzanie i inwestowanie gospodarstw domowych*. Międzynarodowe stosunki gospodarcze - wybrane podmioty i procesy gospodarki światowej, nr 122, s. 88, 92.
3. Harasim J. (2007), *Teoretyczne aspekty gromadzenia i inwestowania nadwyżek finansowych przez gospodarstwa domowe*. Oszczędzanie i inwestowanie indywidualne w Polsce, PTE, s. 14.
4. Iwuć M. (2014), *Jak zadbać o własne finanse?*. Samo Sedno, s. 6.
5. Liberda B. (2001), *Zrozumieć oszczędzanie*. Czy ekonomia nadaża z wyjaśnianiem rzeczywistości? Dom Wydawniczy Bellona, t. 1, s. 85.
6. Raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, *Postawy Polaków wobec oszczędzania*. PBS, październik 2014.
7. Świecka B. (2014), *Współczesne problemy finansów osobistych*. Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa, s. 82.
8. Tyszka T. (2004), *Psychologia ekonomiczna*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 531.